

PARK KRAJOBRAZOWY „CYSTERSKIE KOMPOZYCJE KRAJOBRAZOWE RUD WIELKICH” MA JUŻ PIĘĆ LAT

Adam Kuczera, Jan Maciej Waga (Park Krajobrazowy „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich”, Rudy)

Powszechnie uważa się, że środowisko naturalne Górnego Śląska, a właściwie jego wschodniej – uprzemysłowionej – części jest silnie zdegradowane. Poglądowi temu towarzyszy opinia, że jest to obszar na tyle zniszczony, a według niektórych również pierwotnie mało interesujący, że trudno tam wskazać wartości naturalne godne ochrony. W efekcie do świadomości społeczeństwa trafia obraz Górnego Śląska jako „pustyni” przyrodniczej. Mówią o tym publikacje prezentujące rozmieszczenie w naszym kraju terenów i obiektów przyrodniczo cennych, zwykle objętych ochroną prawną. Wystarczy

zwracano uwagę już dawno. Jednak dopiero wraz z transformacją ustrojową państwa oraz spadkiem znaczenia przemysłu zaistniały warunki do ich prawnej ochrony.

Dnia 23 listopada 1993 roku na mocy rozporządzenia nr 181 Wojewody Katowickiego powstał Park Krajobrazowy „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich”. Obejmuje on obszar 505 km² oraz strefy otulinowe o łącznej powierzchni 141 km². W jego granicach znalazła się część Kotliny Raciborskiej, Płaskowyżu Rybnickiego, Wysoczyzny Gaszowickiej, Wilczy i Golejowskiej, doliny Rudy i Suminy oraz lewo-brzeżna część doliny Bierawki.

Niepospolita nazwa Parku wiąże się z działalnością zakonu cystersów, który w połowie XIII wieku dotarł nad Rudę. Cystersi przynieśli tam ze sobą nie tylko nowe idee filozoficzne, ale przede wszystkim nowatorskie rozwiązania organizacyjne i gospodarcze. Osiedlili się, zgodnie z regułą swojego zakonu, w dolinie rzecznej – na terenach wówczas bardzo słabo zaludnionych, trudnych do bytowania.

W nowym miejscu mieli możliwość stworzenia struktury osadniczej od podstaw, realizując w całości dokładnie przemyślaną koncepcję przestrzenną. Dziś wiemy, że w swoim pierwotnym założeniu przetrwała ona jako jedyna tak duża w Europie. Cystersi dokonywali przebudowy środowiska tworząc typ gospodarki, którą dziś w dużej części

nazwalibyśmy proekologiczną. Opierała się ona m.in. na pozyskiwaniu dóbr natury, w tym również na drodze stymulowania procesów przyrodniczych. Szczególne osiągnięcia mieli cystersi rudcy w prowadzeniu gospodarki wodno-rybackiej. O roli zakładanych przez nich stawów jako elementów wzbogacających wartości przyrodnicze – także ze względów użytkarnych – przekonuje nas stale przykład obecnego rezerwatu „Łęczok” w dolinie Odry, gdzie po powstaniu stawów nastąpiło wielokrotnienie liczby gatunków w stosunku do pierwotnych zasobów siedlisk.

Formy gospodarowania człowiekiem, stosowane na obszarze dzisiejszego Parku przez kilkaset lat, pozwoliły na przetrwanie, ale i powstanie wielu wartości przyrody ożywionej. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje obecność: 46 gatunków dziko żyjących ssaków spośród 90 występujących w Polsce, 6 chronionych gatunków gadów spośród 9 występujących w naszym kraju, 15 gatunków płazów – w tym 10 chronionych, 249 gatunków ptaków oraz kilkadziesiąt gatunków bezkręgowców. Dużą część tych zwierząt, według kryteriów „Czerwonej Księgi” opublikowanej przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody i jej Zasobów (IUCN), zaliczono do gatunków wymierających lub narażonych na wymarcie.

Na obszarze Parku występuje ponad 40 typów zbiorowisk roślinnych, należących do ponad 20 klas syntaksonomicznych. W przypadku botaniki najcenniejsze wartości Parku tworzy 46 gatunków roślin objętych ochroną całkowitą, 13 objętych ochroną częściową i wiele gatunków roślin wyjątkowo rzadkich. Spośród nich w grupie niezagrożonych znalazły się jedynie 4 gatunki.

Bogactwa przyrody nieożywionej Górnego

Zespół klasztorno-palacowy w Rudach

jednak opuścić centra górnośląskich miast, aby w wielu jeszcze miejscach zobaczyć inny świat, znacznie barwniejszy od utrwalonego w naszej świadomości. Oko nawet niezbyt wprawnego obserwatora dostrzeże tam różnorodność form przyrody harmonijnie przeplatających się z elementami kulturowymi, stanowiącymi świadectwo poszanowania przyrody, jakie w przeszłości towarzyszyło także działalności gospodarczej człowieka.

Na niepowtarzalne wartości przyrodnicze i kulturowe Ziemi Rybnickiej i Raciborskiej

Plan Parku Krajobrazowego

Sędziwe dęby w parku przypalacowym w Rudach

Nieczysty kanał młyński na Brantolce w Rudach

Śląska zazwyczaj kojarzą się z zasobami kopalni użytecznych. Poza związaną z nimi strefą wartości ekonomicznych istnieje tam jednak także bardzo wiele wartości innych kategorii, m. in. poznawczych, estetycznych, dydaktycznych itd.

O cennych wartościach geologicznych Parku decyduje obecność na jego obszarze osadów i struktur wieku trzecio- i czwartorzędowego. Na uwagę zasługują dostępne dla bezpośredniej obserwacji osady morskie miocenu zawierające warstwy krystalicznych gipsów, alabastrów, wapieni, siarki, soli, rud żelaza oraz liczne skamieniałe okazy fauny i flory. Duże zróżnicowanie wykazują osady czwartorzędowe złożone w przeszłości przez wody odpływające z lądolodów oraz przez same masy lodu. W wielu miejscach pod naporem mas lodu powstały glaciektone zaburzenia osadów. Część utworów czwartorzędowych zakumulowały tam również rzeki i wiatr. Dzięki wiatrom osadziły się lessy i piaski tworzące m. in. wydmy.

Wartości geomorfologiczne tego terenu wiążą się głównie z wysoczyznami polodowcowymi, rozległymi obniżeniami powstałymi po wytopieniu brył martwego lodu, kemami i pagórkami morenowymi oraz z dolinami rzecznyymi. W dolinach znajduje się kilka poziomów terasowych ze starorzeczami meandrowymi i odcinkami współczesnych koryt meandrowych. Jednym z najładniejszych

Restytuowany staw na Potoku z Przegędzy

na Górnym Śląsku przykładów rzeki meandrującej jest Ruda między Stodolami a Kuźnią Raciborską. Zjawiskiem unikatowym w skali Europy Środkowej jest wyjątkowo bogaty zespół form eolicznych, obejmujący 16 typów wydym zawierających laminy żwirowe.

Najważniejsze wartości związane z pokrywą glebową towarzyszą glebom bagiennym i czarnym ziemiom rozwiniętym w obrębie wilgotnych den dolin.

Najbardziej charakterystyczną cechą przyrody nieożywionej Parku jest zasobność dorzecza Rudy, Bierawki i Suminy w wody powierzchniowe. To ona stała się przed kilkuset laty jedną z głównych podstaw gospodarki zor-

równy z cechami łagodnego klimatu Ziemi Rybnickiej, jak i w dużym stopniu z lokalną rzeźbą i pokryciem terenu. Zjawiskiem specyficznym są tam częste inwersje termiczne i mgły w dolinach i kotlinowatych obniżeniach.

Park Krajobrazowy „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich” istnieje już – a może zaledwie – 5 lat. W okresie tym wiedza o wartościach „ukrytych” na jego obszarze ulegała systematycznemu wzbogacaniu. Badacze-amatorzy, a także naukowcy z sąsiednich ośrodków akademickich nieustannie donoszą o nowych stanowiskach florystycznych i faunistycznych, unikalnych obiektach geomorfologicznych i hydrograficznych, pożądanych procesach zachodzących w ekosystemie, czy ciekawostkach historycznych. Informacje te są systematycznie zbierane i na bieżąco publikowane

Staw Garbocz pod Żorami

ganizowanej w tej okolicy przez cystersów. Wartości hydrograficzne wiążą się tam zarówno z zachowaniem naturalnych cech tego kompleksu, jak i cechami wprowadzonymi planowo przez ludzi. Dostatkiem wód powierzchniowych towarzyszą im znaczne zasoby zgromadzone pod ziemią – są to m.in. wody kopalnej doliny pra-Rudy, stanowiące największą wartość hydrogeologiczną okolicy. Wody podziemne wykazują w tym rejonie także mineralizację chlorkową i siarczanową.

Wartości topoklimatu mają związek za-

w periodyku Parku „Scripta Rudensia”.

Aktualnie decyzją Wojewody Katowickiego przystąpiono do opracowania Planu Ochrony Parku. Ten wieloaspektowy dokument pozwoli nie tylko ukierunkować bieżące i perspektywiczne działania ochronne, ale także znacznie wzbogacić wiedzę o wartościach istniejących na obszarze objętym ochroną. Organizuje się Ośrodek Edukacyjny przy Dyrekcji Parku z ogrodem botanicznym oraz skansenem średniowiecznego górnictwa i hutnictwa cysterskiego. □

(Zdjęcia z Archiwum Parku)

Staw Salm Duży w rezerwacie „Łęczok”

